

ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Володимир БОНДАР, Анна ШАПОШНІКОВА

ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО МОДЕРНІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

У статті охарактеризовано інтегральний підхід теорії самоорганізації систем, визначено методологічні засади реформування освіти на основі інтегрального підходу, який ґрунтується на розумінні наскрізного характеру процесів самоорганізації систем.

З позицій системно-діяльнісного підходу система освіти розуміється як результат динамічної взаємодії власних структурних елементів та системи міжгалузевих зв'язків з іншими соціальними цілісностями, а в ракурсі теорії систем — як результат взаємодії елементів соціальної системи, що є системою більш високого рівня організації. На перший погляд, це не суттєва відмінність, бо і в тому, і в іншому підході розглядаються закони, закономірності та принципи її внутрішнього функціонування. Теорії особистості (С. Рубінштейн, Б. Ананьєв, В. Мясіщев, М. Бахтін та ін.), навчання та розвитку (І. Павлов, Л. Виготський, О. Леонт'єв, Д. Узнадзе й ін.), механізмів і принципів функціонування різних процесів (І. Сеченов, В. Бехтерев, О. Бодальов, В. Столін та ін.), побудовані на засадах системно-діяльнісного підходу, не дали остаточної відповіді на питання відтворення якостей цілісності. Інтегральний підхід передбачає, по-перше, вивчення засобів і механізмів оволодіння системними якостями, а не лише варіативних форм організації складових, а по-друге — забезпечує можливість побачити вертикальну функцію управління на різних рівнях прояву суспільної самосвідомості: у політико-правовій сфері, суспільно-професійній, навчально-виховній тощо.

Мета статті — з'ясувати суть та особливості інтегрального підходу до модернізації сучасної системи освіти, який увібрав висновки з різних галузей вивчення, самоорганізації систем.

Найскладнішим завданням навчально-розвивального процесу є формування якісних новоутворень. Поняття якість, що характеризує будь-яку цілісність, навіть у природному середовищі складно відтворювана та вимагає від дослідника великих енергетичних затрат. Навпаки, новостворена цілісність є своєрідним гарантом існування кожного з елементів системи і характеризується появою великої кількості нових якостей і властивостей, не властивих жодному з її елементів. Таким чином, будь-які завдання освітнього процесу, що мають на меті отримання якісно нових форм організації тих чи інших існуючих елементів, особистісних характеристик, внутрішніх смислів, фахових компетенцій тощо, вимагають глибинного усвідомлення спеціалістом законів і закономірностей функціонування та організації систем як загальнонаукової категорії. Сучасна система освіти, за словами В. Андрущенко, В. Бондара, В. Кременя та інших вчених, надто перевантажена диференційованим змістом на противагу насиченості засобами розвитку особистісних можливостей цілеспрямованого їх використання: професійних компетенцій, психологічних творчих властивостей, інтегрованих та самовідтворювання у майбутній життєдіяльності компонентів освітніх процесів тощо.

Протягом останніх років ми намагалися визначити основні методологічні засади реформування освіти на основі інтегрального підходу, який ґрунтується на розумінні наскрізного характеру процесів самоорганізації систем. Складні відкриті системи на всіх рівнях психічного та соціального життя віддзеркалюють феноменологічні риси, якості і властивості процесу історичного розвитку.

Ефективність функціонування системи освіти та рівень розвитку свідомості кожного суб'єкта соціального буття залежить, з одного боку, від стану суспільного-історичного розвитку держави, а з іншого — динаміка суспільного прогресу зумовлена специфічними особливостями, змістом і формами реалізації самосвідомості випускників ВНЗ.

Сфера освіти є своєрідним уособленням самосвідомості держави, що віддзеркалює рівні її біологічного, культурно-історичного, інтелектуального розвитку. Перевантажена різноманітним недостатньо усвідомленим досвідом і незадоволена власним матеріально-економічним станом, вона переживає час реформування. Її становище можна порівняти із загостренням внутрішнього особистісного конфлікту, що наразі потребує, на нашу думку, психотерапевтичного втручання. За таких умов освітньо-професійний розвиток студента можна порівняти з життям дитини у неблагополучній сім'ї. Психосоціальна незрілість батьків робить дитину заручником власного невігластва і, що характерно для українського менталітету, висуває, разом із нереалістичними завданнями його подальшого розвитку, вимоги піклування про себе. Схильна до проявів психосоматичних розладів, з низьким рівнем усвідомлення цілісної картини власного невротичного стану і навичок саморегуляції, вона потребує кваліфікованої допомоги, але через відсутність цільовідповідної мотивації використовує лише підсвідомі захисні механізми та стратегію уникнення поразки. Дієвість мотиву має поліфакторну залежність, але системотворною є відповідність актуалізований у піраміді «базовій потребі» (А. Маслоу). Замість спрямованості на досягнення результатів, відповідних професійному навчанню, сімнадцяти-дев'ятнадцятирічний абітурієнт ВНЗ налаштований на отримання соціального статусу бакалавра, спеціаліста чи магістра, розуміючи його переваги для власного матеріального забезпечення. Соціально-психологічний інфанталізм студентів є однією з головних проблем, з якими доводиться зустрічатися викладачам і керівникам вищої школи.

Політика реформування усіх соціальних модулів — економічного, правового, науково-технічного, освітнього та інших — спрямована на актуалізацію процесів інтеграції та систематизації з метою відтворення якостей органічної цілісності: самоуправління та розвитку, самовідновлення, ефективності внутрішніх і зовнішніх комунікацій тощо. На нашу думку, це можливо лише за умов самосвідомого співвіднесення власних бажань та необхідних для гармонізації соціального розвитку вчинків кожного учасника тих чи інших процесів функціонування державних систем. Відповідно ресурсами та об'єктивними можливостями для вирішення такого завдання володіє лише система освіти. Освіта і практична психологія — це єдиний механізм цілеспрямованої організації суспільної свідомості, самосвідомості кожного громадянина України окремо та національного характеру, що відображається у всіх сферах життєдіяльності країни.

Східна мудрість твердить — спочатку лікуй, потім навчай. У багатьох випадках неефективність впровадження новітніх технологій є наслідком стану психологічної неготовності виконавців, а не вадами засобу. «Хотіли як краще, а вийшло, як завжди» — ця закономірність, що стала приказкою, простежується в усіх сферах управління. Ми вважаємо, що руйнування цього поведінкового стереотипу залежить насамперед від відповідності етапів реорганізації системи соціально-психологічному алгоритму: розгорнута діагностика стану системи — відновлення гомеостазу (відновлення цілісності, стабілізація системи та поява ресурсного потенціалу) — трансформація за рахунок цільової організації внутрішнього потенціалу — діагностика стану системи.

Соціологічні дослідження стану психо-соціальної готовності педагогічних працівників до Болонської системи освіти, абітурієнтів — до освітньо-професійної навчальної діяльності, їх можливостей опанування та подальшої реалізації змісту, форм та засобів ефективної суспільно-професійної самореалізації свідчать про недостатній рівень матеріально-технічного, кадрового, методичного забезпечення, а головне — психологічної готовності учасників до реформування. Невідповідність мотивації завданням професійного навчання, недостатній рівень сформованості навичок самостійної навчальної діяльності, рефлексивних умінь, довільності поведінки, конформізм соціально-культурних і духовних цінностей зумовлює лише подальше загострення внутрішніх конфліктів та психосоматичних симптомів особистісного розвитку студента. На нашу думку, логічно припустити, що ігнорування невротичних та соціально-

стресових симптомів у структурі особистості студента і кадрового складу вищої освіти може призвести лише до подальшого регресу загальнодержавної культури та масової свідомості.

Статистичні дослідження загальносуспільної невротизації свідчать про стабільність, а деякі — про інтенсифікацію процесів актуалізації механізмів внутрішньо-особистісної дезінтеграції в умовах хронічного дистресу. Нині кожен п'ятий житель країн СНД потребує допомоги психолога або психіатра, але в інформаційних службах зустрічаються дані щодо 90% населення із вираженими ССР (соціально-стресові розлади) та ПТСР (пост травматичні стресові розлади). У будь-якому разі перед практичними психологами освітньої галузі постає завдання активної участі у реорганізації системи вищої освіти. Першочерговою умовою реалізації потенційної можливості навчатись, інтеграції нових для студента форм та смислів функціонування особистості у полі соціально-економічного буття людини є відновлення нейрпсихічної та психо-соціальної цілісності. Нівелювання цієї умови сприяє прискоренню процесів ентропії у багаторівневій складно організованій системі особистості студента і провокує появу негативних поведінкових і соматичних симптомів — таких, як неврівноваженість, байдужість, відсутність пізнавальних мотивів навчання, соціальна або психологічна інфантильність, ригідність захисних механізмів тощо.

Аналізуючи інформацію щодо сучасних підходів і засобів реформування освітніх систем (О. Богаєвська, Р. Беланова, М. Згуровський та ін.), ми намагалися визначити основні стратегії та необхідні можливості. Результатом цієї роботи стало усвідомлення залежності ефективності реформування від впровадження психолого-педагогічних технологій:

- цілеспрямованого розвитку здібностей ефективно організації соціальної, міжособистісної, міжпредметної та міжсистемної комунікації;
- формування навичок системного мислення учасників освітнього процесу на всіх рівнях існування: викладачів, управлінців, студентів та наукових діячів;
- підтримки і цілеспрямованих заходів керівної ланки системи освіти щодо підвищення уваги науковців до вивчення та моделювання процесів інтеграції всіх складових системи;
- зміщення фокусу уваги із змістового та технологічного компоненту в бік організаційно-управлінського та психолого-педагогічного;
- збільшення питомої ваги тренінгових засобів навчання з обмеженням за рахунок систематизації та укрупнення теоретико-методичних (лекційних, практичних і семінарських) форм організації навчання у вищій школі;
- осмислення та систематизація самостійної роботи студентів, організація цілісного бачення міждисциплінарних зв'язків і залежностей в процесі самоосвіти, яка стає домінуючою у ВНЗ за зразками західних освітніх систем.

Можливість формування та самовідтворення таких професійно необхідних особистісних якостей, як комунікабельність, стресостійкість, професійна компетентність, цілеспрямованість і саморегуляція, конкурентоспроможність тощо забезпечується більшою мірою за рахунок моделювання видів і форм діяльності та організації умов необхідності прояву творчої активності, особистісної зацікавленості у результатах діяльності, актуалізації механізмів самоорганізації внаслідок розвитку явищ «групової динаміки».

Знання про вищеперераховані процеси та явища протягом останніх п'ятдесяти років активно розвивались у рамках соціально-психологічних, психотерапевтичних і науково-методологічних шкіл вітчизняної та зарубіжної наукової галузі. Новітні психотехнології корекції та розвитку особистісних якостей більшою мірою розроблялися у рамках психотерапевтичної та соціально-психологічної галузі. Зарубіжні представники психотерапевтичних шкіл розширили сферу науково-практичних інтересів далеко за межі невротичних і деструктивних соціально-особистісних проявів. Майже кожен з напрямків цієї галузі має у своєму арсеналі достатню кількість тренінгових, групових, навчально-виховних засобів продуктивної трансформації та розвитку особистості. Практична психологія, яка є об'єднуючою дисципліною щодо попередніх, на сучасному етапі розвитку не може обмежуватись науково-методологічними засадами самототожності вітчизняних спеціалістів. Навпаки, вона має увібрати досвід психотерапевтичних шкіл як ресурс для подальшого розвитку.

Незадовільні характеристики професійної самореалізації, як однієї з головних сфер життєдіяльності людини, спричиняють гострі невротичні загострення та виступають джерелом дистресових розладів. Суперничати з нею можуть лише сімейна і власне особистісна сфери самореалізації. Професійний вибір — один з найважливіших кроків у житті кожної людини, який не лише зумовлює характер життєдіяльності наступні кілька років, а й є одним з найважливіших факторів подальшої самоорганізації особистості. Професійні якості та деформації віддзеркалюються в усіх сферах життєдіяльності, а згідно з деякими теоріями, є ядром цільової самоорганізації людини. Таким чином, важливість свідомого професійного самовизначення має неабияке значення та зумовлює пролонговані у часі результати життєтворчості.

Розуміння закономірностей функціонування складних багаторівневих відкритих систем, однією з яких є кожен індивід, дає нам змогу свідчити про те, що отримання статусу студента, а згодом і фахівця вимагає цілісної психосоматичної, соціально-психологічної та особистісної реорганізації людини, ефективність якої великою мірою залежить від рівня самоусвідомлення чинників власного вибору та загально психологічної зрілості дитини. Особистість студента, з одного боку, є унікальною цілісністю, а з другого — протягом професійно-орієнтованого навчання вона становить частину системи вищого порядку — системи вищої освіти, набуття інтегральних якостей і властивостей якої є метою його розвитку. На нашу думку, ефективність цього процесу хоча й має поліфакторну залежність, але загалом можна визначити такі основні внутрішні детермінанти, рівень сформованості та якості яких є одночасно метою та засобами фахової підготовки:

- рівень самосвідомості особистості;
- рівень саморегуляції особистості;
- рівень самоорганізації особистості.

Самосвідомість у цьому контексті ми розуміємо як систему знань про власну особистість, що сформувалася внаслідок цілеспрямованої рефлексії; саморегуляцію — як систему цілевідповідних умінь і навичок контролю та управління внутрішньо-особистісними станами, процесами та структурними утвореннями; самоорганізацію — як цілісну систему уявлень про часову перспективу реалізації власної особистості у соціальній сфері (О. Леонтьєв, В. Столін, І. Кон, В. Джеймс, В. Франкл та ін.).

Якщо розглянути процес вищої освіти на засадах системного підходу, критеріями продуктивності розвитку особистості студента є: по-перше, формування навичок ефективної професійно спрямованої комунікації з усіма елементами сучасної суспільної системи; по-друге, інтеграція суспільно-історичного досвіду з високим рівнем диференціації фахових знань; по-третє, внутрішньоособистісна трансформація, що характеризується появою системного бачення власного «Я» у ролі фахівця і процесу його (власного «Я») самореалізації у професійній галузі.

Розуміння попередньо зазначених внутрішньоособистісних детермінант особистісного розвитку студента, їх внутрішньої багаторівневої структури та складного кількавимірного процесу взаємодії, вимагає моделювання та впровадження у загальноосвітній блок дисциплін соціально-психологічних тренінгів, завданнями яких є цілеспрямоване формування певних інтегральних якостей та навичок особистості.

Намагаючись визначити системотвірний фактор розвитку особистості, ми звернулися до моделі самосвідомості людини. Більшість науковців, описуючи інтегральні властивості самосвідомості, вказують на вирішальну роль мисленнєвої діяльності, що зумовлює ефективність комунікативних зв'язків у широкому розумінні. Сучасний стан системи вищої освіти нагадує інваріантний просторово-часовий континуум культурно-історичного розвитку суспільства. Кожен, хто опиняється у ньому, йде власним шляхом розпізнання смислів і форм прояву свідомості. Відображені у розмаїтті текстів, розподілені на предмети, уособлені в несхожих, на перший погляд, баченнях викладачів — безмежний і неосяжний простір людської свідомості має бути інтегрований у власне «Я» студента.

Інтегральне бачення як характеристика цілісної світоглядної позиції відображає, з одного боку, системні властивості функціонування пізнавальних процесів свідомості, а з іншого — є передумовою психічного здоров'я людини. Воно уособлює мету і результат розвитку

самосвідомості людини та є необхідною умовою ефективного освітньо-професійного навчання та соціальної реалізації.

Підводячи підсумки, відзначимо, що умовами вирішення завдань, окреслених у нормативно-правових документах Міністерства освіти і науки України, є розробка та впровадження науково-методологічної і технологічної бази реалізації інтегрального підходу до організації навчально-виховної та особистісно-професійної діяльності студентів і викладачів. Необхідним ресурсом подальшого розвитку системи освіти є практична психологія, науково-методичний інструментарій якої відповідає меті й одночасно виступає засобом її самовдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А. Психология личности: принципы общепсихологического анализа. — М.: Изд. центр «Академия», 2002.
2. Богаевская О. Об американской экономической науке и образовании // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — № 10.
3. Беланова Р. Досвід гуманізації та гуманітаризації освіти студентів Йельського університету (США) // Рідна школа. — 2002. — № 8–9.
4. Добронравова И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления. — К.: Либідь, 1990.
5. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. — М., 1994.
6. Щедровицкий П. Г. Очерки по философии образования. — М., 1993.

Віктор БЕРЕКА

КЕРІВНИЦТВО ЗАГАЛЬНООСВІТНІМ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИМ ЗАКЛАДОМ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Зміст керівної діяльності загальноосвітнім навчальним закладом залежить від тих процесів, які відбуваються в українському суспільстві і тому він постійно оновлюється і збагачується. У даній статті за допомогою аналізу шкільних документів було зроблено спробу класифікувати напрямки головних моделей та створити умовну модель керівництва загальноосвітнім навчальним закладом.

Управління загальноосвітніми навчально-виховними закладами має свою історію.

Уже на початку ХХ століття намічається тенденція переходу від примусового нагляду за працею до її раціональної організації на науковій основі [4, 29]. Прихильником розподілу інженерної та управлінської праці вважають Ф.Тейлора, який виокремив управлінську працю як сферу діяльності людей з особливими професійними та особистісними якостями і визначив такі напрямки управлінської діяльності керівника: використання наукового аналізу для визначення ефективних засобів виконання завдань; дослідження праці окремих працівників; відбір спеціалістів, які за здібностями, наявним досвідом і особистими якостями найбільше підходять для виконання виробничих планів; забезпечення працівників ресурсами, необхідними для їхнього навчання та виконання завдань; систематичне і доцільне використання матеріального стимулювання для підвищення продуктивності праці; планування управлінських дій [4, 28].

А.Файоль вперше розглянув управління як універсальний процес і виділив його функції: планування, організація або створення структури, розпорядження, координація або «гармонізація персоналу», контролювання. Його концепція функціонального підходу до управління і нині застосовується в практиці управління соціальною сферою, зокрема освітою.

Щодо змісту управлінської діяльності керівника ЗНЗ, то згідно з Положенням «Про єдину трудову школу» (1918) [2] керівник ЗНЗ — тільки виконавець розпоряджень колективу, а Статут єдиної трудової школи (1923) визначає основні види його управлінської діяльності: керівництво педагогічною, адміністративною та господарською частинами, організація навчально-виховного процесу, праця школярів, розвиток учнівського самоврядування та створення системи ідейно-політичного виховання.

Постанова ЦК ВКП(б) «Про структуру початкової та середньої школи» (1934) [6] спрямовувала управлінську діяльність керівників на розв'язання адміністративних, фінансово-господарських проблем, організацію навчально-виховного процесу, керівництво шкільним